

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

О. Ю. Орлик (Кропивницький)

С. А. Демчук (Київ)

КУЛЬТ ДЕМЕТРИ У ГРЕЦЬКИХ ПОЛІСАХ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Деметра шанувалася давніми греками, зважаючи на їхні землеробські та виноградарські традиції. Одним із найвідоміших та в той же час, найзагадковіших проявів цього були Елевсінські містерії, що починалися із Афін та торували шлях до святилища Деметри та Кори-Персефони в Елевсіні. Із ними пов'язаний міф про викрадення Персефони Аїдом та її повернення до люблячої матері Деметри, яка знайшла тимчасовий прихисток у подружжя Келея та Метаніри, правителів Елевсіну, а їхнього старшого сина Триптолема навчила землеробству, подарувавши йому зерна пшениці. Дослідник Ян Бреммер наводить наступний опис процесії Елевсінських містерій: «Елевсінські містерії починаються у місяці Бодроміон (вересень). Понад 300 потенційних посвячених і містагогів збиралися на афінській горі, щоб почути проголошення фестивалю, збори, які виключали тих, хто не міг говорити грецькою мовою або мав кров на руках; 15 (Аристофан, Жаби). Вранці 19 Боедроміона...майбутні посвячені знову збиралися на агорі і формували процесію до святилища Деметри та її доньки Кори-Персефони в Елевсіні¹.

Інше свято на честь Деметри та Кори-Персефони, що проводилося по всій Греції – Тесмофорії. Це свято тривало три дні, що називалися Анодос², Нестейя³ та Каллігенія⁴, місяця Пінапсіону, це міг бути жовтень чи листопад⁵. «У перший день, Анодос ("Шлях нагору"), жінки виходили з міста і прямували до місця проведення фестивалю, несучи з собою священні предмети і будь-які припаси, необхідні для триденного таборування. Жінки розбивали табір у хатинах або наметах на час проведення фестивалю. На другий день, який називався Нестейя ("Піст"), жінки постилися і сиділи на рослинах-анафродизіаках на землі, наслідуючи Деметру, яка оплакувала свою викрадену дочку Кору-Персефону. Третій день, Каллігенія ("Носій прекрасного потомства"), завершував жіночий піст бенкетом і жертвоприношеннями двом богиням»⁶. За Анною Русаєвою «культ Деметри Тесмофори та відповідне свято були добре відомі в метрополії іонічних полісів в Мілеті, звідки він ще в ранній період міг бути перенесеним і в Причорномор'я. Але завдяки його широкому розповсюдженню в античному світі, особливо в Афінах, не виключено, що він був запозичений трохи пізніше внаслідок інтенсивних контактів понтійських еллінів з цим культурним центром, що споживав

величезну кількість хліба, який вони виростили»⁷. У Північному Причорномор'ї залишились археологічні знахідки, що свідчать про проведення Тесмофорій у Боспорській державі⁸ та на території Ольвійського полісу⁹.

Про особливу пошану богині Деметри свідчить і той факт, що зображення Деметри відливалось/карбувалося на полісних монетах. Саме Ольвія першою серед міст-держав Північного Причорномор'я починає карбувати монети із зображенням богині.

Ольвійські монети з Деметрою досліджували такі видатні вчені, як Олександр Миколайович Зограф¹⁰, Владлен Опанасович Анохін¹¹ та Петро Йосипович Каришковський¹², які заклали базу для сучасних досліджень ольвійської нумізматики, якими займаються Маріуш Мельчарек¹³, Володимир Столба¹⁴, Василь Орлик¹⁵ та Євген Колесніченко¹⁶.

На нашу думку таке вшанування богині відбувається не лише через зв'язок ольвіополітів зі своєю метрополією, це також пов'язано з економічними передумовами. Коли життя греків стало більш розміреним, налагодились землеробські процеси, саме тоді греки відчували необхідність у покровительстві Деметри. Адже період V-IV ст. до н. е. – це період розвитку Ольвії, налагоджувались зв'язки із материковою Грецією, активно велася торгівля. Незважаючи на думку деяких вчених про витіснення сільського господарства конкуруючою скіфською елітою чи торгівлею, Н. Лейпунська вказує що роль ринку переоцінюється, натомість не варто применшувати потенціал ольвійського сільськогосподарського виробництва¹⁷.

Перші зображення Деметри в анфас на бронзових тетраболах, що були першими монетами із зображеннями Деметри, виглядають досить архаїчно. «При цьому найбільш ранні з асів цікавлять нас своєю суворою фронтальністю, пропорціями обличчя, непропорційно великими широко розкритими очима, важкими підборіддями, пухкими губами, що зберігають ледь помітні сліди традиційної архаїчної усмішки, деталей зачіски, одразу нагадують фасові голови на монетах 70-х років IV ст. до н.е., карбованих на іншому краю грецького світу перськими сатрапами Кілікії»¹⁸ (Рис. 1). І дійсно якщо порівнювати монети античності, даного періоду, цей тип монет найбільше наближений до Родоської тетрадрахми із зображенням Геліуса анфас, та зображення Перікла на лікійських монетах.

Рис. 1

Джерело: Auction Numismatik Naumann.

URL: <https://www.bidder.com/auctions/numismatiknaumann/browse?a=999&i=1069056>

Аверс: Деметра в фас.

Реверс: Орел з розкритими крилами над дельфіном, напис – ОЛВІН.

Ці монети також можуть містити різні варіації. Зображення Деметри може бути доповнене сережками, обов'язково присутній один-три ряди намиста. Обов'язковим атрибутом, що вінчає зачіску на цьому типі монет є колос. На аверсі назва міста – ОЛВІН може мати ретроградне написання, також можуть бути зображені диференти – ІУ, Δ, Ε, ΣΦ, Β та рідкісний диферент – колосок¹⁹. Досить незвичним було зображення бога анфас, що дуже рідко зустрічається на тогочасних монетах. Монетні майстри з часом розвивають здібність до реалістичнішого зображення, риси якого стають більш витонченим.

Наступними з'явилися срібні та рідше золоті монети з Деметрою старшого та молодшого номіналів (стартери, триболи, драхми та гемідрахми).

Рис.2

Джерело: Coin Week (news and articles about coins)

URL: <https://coinweek.com/ancient-coins/olbia-ancient-greek-coins-of-the-black-seas-northern-coast>

Рис. 3

Джерело: Coin Archives (A searchable archive of past coin auctions for the collector and researcher)

URL: <https://www.coinarchives.com/a400046e86553e66aea493062d1e13db/img/chaponniere/016/image00012.jpg>

Рис. 4.

Джерело: Auction NumisBids

URL: <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1884&lot=207>

Ав.: Голова Деметри в фас (вправо), голова обвита косою із колоском.

Рев.: Орел на дельфіні, напис – ОЛВІО.

Дві групи цих монет виділяє Петро Каршковський при впорядкуванні їх: із більш чітким та майстерно виконаним зображенням і наявними диферентами – скороченнями і монограмами, зрідка колосом, тризубом (сюди ж належать і монети із зображенням Деметри анфас – статери і драхми) (Рис. 3, 4), а також друга група для якої характерне більш схематичне зображення із відсутніми диферентами (статери, гемідрахми, триоболі)²⁰ (Рис.5). На цих монетах бачимо зображення богині в профіль. Зображення богині набуває більш чітких витончених рис. Якщо в тетраболах богиня

зображалася більш схематично, то у цих монетах можна побачити єдину лінію лоба і носа, що є ідеальним грецьким профілем сконструйованим за канонами краси. Дані монети датуються приблизно початком третьої чверті IV ст. до н.е. і співвідносяться із декретом про гроші, знайденим біля храму Зевса Урія, за яким всі мідні, срібні та золоті монети, окрім кізиків, повинні обмінюватися на ольвійську валюту відповідно до ринкового курсу²¹. Цей період співпадає із розвитком міста, наявною мережею торгових зв'язків та укладенням із Мілетською метрополією договору про ісополітію, що засвідчував дружні зв'язки обох держав²².

Незвичайною є серія монет із зображенням Деметри в стінній короні (*corona muralis*). Рідкісний тип монет із Деметрою на якому зображена:

Рис. 5

Джерело: Coin Archives

URL:<https://www.coinarchives.com/5d1a2d0804f4a40374a86882cda349e9/img/coinsee/058/image00057.jpg>

Ав.: Деметра в стінній короні з колосом (вліво).

Рев.: Лучник стріляє з лука навприсядки (вліво).

Волосся богині тут зібране у зачіску, яку вінчає стінна корона (*corona muralis*) із символом богині – колосом. П. Карішковський зазначає, що найбільш ранні екземпляри цих монет стилістично подібні до срібних статерів першої групи, а срібні монети *Detetra corona muralis* із відсутнім магістратським іменем, стилістично подібні до Ольвійських срібних статерів другої групи. Вони карбувалися недовгий період часу протягом кількох десятиліть²³. Щодо виникнення такого незвичайного типу монет, ми погодимося із Володимиром Столбою, який зазначає, що виникнення такого типу монет завдячує

ювілейній події в історії міста, та вказує, що *corona muralis* асоціюється з ідеєю оборони та міськими укріпленнями, та відносить цей випуск до часу звільнення Ольвії від облоги Зопіріона 332/331 рр. до н.е.²⁴.

Отже, культ Деметри був широко відомий у стародавньому грецькому світі, богиня шанувувалася не лише в Афінах, а й в інших містах грецької держави, особливо поширеним був культ Тесмофорії на честь Деметри Законодавиці, відомості про святкування якого збереглися і в Ольвійській метрополії – Мілеті. Однак, чітко визначити походження культу Тесмофорій в Ольвійській державі досить складно, адже контакти греків Північного Причорномор'я, не лише з Мілетською метрополією, а й з Афінами були досить інтенсивними. Світло на це міг би пролити договір про ісополітію, що можливо був укладений між Мілетом та Ольвією набагато раніше за 331 р. до н.е., проте, на жаль, ніяк підтвердження цього поки що не знайдені. Щодо карбування монет, то найширше культ Деметри проявляється в Ольвії. Відоме велике різноманіття варіацій монет із богинею, однак кожен тип цих монет характеризує певні періоди розвитку міста-держави і має власні притаманні особливості. Окремо виділяється серія монет із Деметрою в *corona muralis*, що була приурочена до звільнення Ольвії із облоги полководця Зопіріона, в якій в синергії виступає образ Деметри та лучника, що захищають місто. Нами розглядається період до карбування борисфенів у Ольвії, оскільки кількість матеріалу є досить об'ємною.

¹ Bremmer J. Initiation into the Eleusinian mysteries: a "thin" description. *Mystery and Secrecy in the Nag Hammadi Collection and Other Ancient Literature: Ideas and Practices*/ed. by Christian H. Bull and other, Leiden: Brill, 2011. P. 378-379.

² Xenophon, *Hellenica* 5.2.29

³ Plutarch, *Moralia*. 378 e.

⁴ Там же, 298 b–c.

⁵ Harrison J. *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, Princeton University Press, 1991. P.121

⁶ White K. *Demeter and the Thesmophoria* // *Classicum*, 2013, vol.39, iss.1. P. 4.

⁷ Русяева А. С. Религия понтийских эллинов в античную эпоху: Мифы. Святые места. Культы олимпийских богов и героев. К.: Издательский дом «Стилос», 2005. С. 329 — 330.

⁸ Вахрамеева, Г. В. Культ Деметри в сакральному житті Боспору (VI–I ст. до н. е.)// Давнина. Харківський історико-археологічний щорічник.2018. № 14. С. 10.

⁹ Шевченко Т. Підвісні теракоти з Ольвії та їх використання в культовій практиці// Археологія і давня історія України. Колекції наукових фондів

- інституту археології НАН України. Матеріали та дослідження. 2010. №3. С. 97-102.
- ¹⁰ Зограф А.Н. Монеты из раскопок Ольвии в 1935 и 1936 гг., «Ольвия», т. 1, К., 1940. с. 211-258.
- ¹¹ Анохин В.А. К вопросу об ольвийской эре // Нумизматика и сфрагистика. 1971. № 4. С. 87-91.
- ¹² Карышковский П. Й. З історії монетної справи та грошового обігу в Ольвії // Археологія. 1957. № 11. с. 45–69.
- ¹³ Mielczarek M. Ancient Greek Coins Found in Central, Eastern and Northern Europe. Wrocław: Ossolineum, 1990. 205 p.
- ¹⁴ Stolba V. Images with Meaning: Early Hellenic Coin Typology of Olbia Pontike. Advances in Ancient Black Sea Studies: Historiography, Archaeology and Religion/ ed. by V. Cojocaru, L. Ruscu, T. Castelli, A. Pázsint. Mega Publishing House, 2019. p. 523-543.
- ¹⁵ Орлик В. Знахідки басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «стрійським» варіантом міської емблеми // Український нумізматичний щорічник. 2021. № 5. С. 5-13.
- ¹⁶ Колесніченко Є. Класифікація ольвійських монет другої половини IV ст. // Український нумізматичний щорічник. 2021. № 5. С. 45-58.
- ¹⁷ Leyrinskaya N. Olbian–Scythian Trade: Exchange Issues in the Sixth to Fourth Centuries BC. Classical Olbia and the Scythian World: From the Sixth Century BC to the Second Century AD / ed. by D. Braund, S. Kryzhitskiy. British Academy, 2007. P. 133.
- ¹⁸ Карышковский П.О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (IV в. до н. э – VI в. до н. э). Одесса: А. С. Фридман, 2003. С. 161.
- ¹⁹ Там же, С. 161.
- ²⁰ Там же, С. 165.
- ²¹ IosPE. I². 24.
- ²² Денисенко В. В. Ізополітія: питання громадянства у міжполісних відносинах грецьких держав // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів: матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 28 травня 2018 р. / редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Макасова, Т. Є. Леоненко. Запоріжжя: «ЛІРА ЛТД», 2018. С. 30.
- ²³ Карышковский П.О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н. э). Одесса: А. С. Фридман, 2003. С. 181-182.
- ²⁴ Stolba V. 'Archers' of the Blessed City: City's Deliverance in the Coinage of Early. Hellenistic Olbia // Notae Numismatae, 2015, vol. 10. P. 43.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOIb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті)	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тощев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518